

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

УДК: 070:341.36:004.738.5:343.132(477)

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.4-2/34>

Бут К. О.

Запорізький національний університет

Любченко Ю. В.

Запорізький національний університет

ІНСТРУМЕНТАРІЙ СУЧАСНОЇ РОЗСЛІДУВАЛЬНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ: ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ

На сучасному вітчизняному медійному ринку виріс попит, а відповідно, і пропозиція на якісні аналітичні матеріали, зокрема, на журналістські розслідування. Про це свідчить значна кількість програм цього жанру, що представлені в українських засобах масової інформації, та використання розслідувачами багатокомпонентного інструментарію для привернення уваги аудиторії. У деяких випадках, прагнення журналістів зробити матеріал цікавішим для споживачів може впливати на вибір інструментів, від чого може погіршуватися якість продуктивних матеріалів. Саме тому метою цієї статті є дослідження складових інструментарію сучасного журналістського розслідування, а також аналіз залучень інструментів з інших жанрів до його складу. За результатами дослідження авторками був запропонований підхід до класифікації інструментів журналістського розслідування за кількома принципами: універсальності застосування, способом впливу на аудиторію та за походженням (суто притаманні жанру та запозичені з інших жанрів). Для того, щоб перевірити отримані теоретичні висновки на практиці, авторки досліджували частоту використання тих або інших інструментів у контексті сучасних інвестигативних програм за допомогою методу моніторингу. Моніторинг базувався на кількісному методі, увагу було зосереджено на кількості екранного часу, що відводиться на кожен окремий інструмент. Таким чином було оцінено програми двох проектів журналістських розслідувань: Гроші (1+1), Наші Гроші (24 канал, UA:Перший). Для глибшого розуміння обґрунтування використання того або іншого інструмента до переліку кодів також були включені тематичні показники. У результаті проведеного моніторингу виокремлено ті інструменти, які найчастіше використовуються розслідувачами та проаналізовано тенденції щодо вибору тем, а також відзначено кілька позитивних і негативних характеристик, притаманних зазначеним програмам. Окрім цього, сформований короткий список рекомендацій журналістам-розслідувачам і редакторам інвестигативних програм, використання яких сприятиме покращенню якості цих інформаційних продуктів.

Ключові слова: інструмент, журналістське розслідування, інвестигатив, жанр, моніторинг.

Постановка проблеми. Наразі функції працівників засобів масової інформації значно розширюються, зазнаючи глибинних трансформацій у контексті глобалізації та участі України в інформаційній війні. Завдяки появі більшої кількості можливостей для професійного розвитку журналістів, змінюються акценти у тематиці та жанровому втіленні матеріалів: сьогодні на українському медіаринку можна побачити більше якісної публіцистики та глибинних аналітичних матеріалів, зокрема, журналістських розслідувань.

Утім значна кількість програм однакового жанру стає причиною посилення конкуренції за глядача та вимагає більшого рівня залучення аудиторії. Це, у свою чергу, впливає на якість контенту, на прагнення до пошуку оригінальних методів, жанрів, прийомів, запровадження елементів гри з глядачем тощо. Для того, щоб привертати увагу більшої аудиторії та розв'язувати певні суспільні завдання, не жертвуючи якістю, необхідно детально вивчати й аналізувати інструменти, які використовують у своїй роботі журна-

лісти-розслідувачі, пропонувати власне бачення балансу використання цих інструментів у сучасному телепросторі, спираючись на досвід теоретиків і практиків.

Оскільки у вітчизняному медіасередовищі зазначені процеси досить нові та швидко розвиваються, дуже часто теоретичні матеріали втрачають зв'язок із практикою. Показовим у цьому контексті є хоча б той факт, що кількісно розвідки з теорії журналістських розслідувань сьогодні не такі актуальні, як різноманітні тренінги й майстер-класи для практиків-розслідувачів. Це і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень. Питання застосування конкретних інструментів та/або жанрових запозичень у журналістському розслідуванні недостатньо висвітлене. У різних аспектах його досліджували Б. Кецмур, вивчаючи специфіку жанру у друкованих засобах масової інформації і, відповідно, звертаючи увагу на лексичні засоби впливу на аудиторію; Л. Василик, присвятивши своє дослідження сучасному інвестигативу та тяжіння його до інфотейнменту; О. Глушко, представивши загальне уявлення про інструменти журналістського розслідування. Частково їх досліджували у своїх роботах В. Здоровега, Ю. Притолук, А. Яковець та інші. Серед журналістів, медіаекспертів, які згадували про особливості жанру та звертали увагу на доречність і правомірність застосування деяких інструментів, варто згадати прізвища Н. Бабинської-Вірної, Д. Бігуса, О. Бурмагіна, Ф. Сидорука, М. Ткача, О. Хоменка. Утім, на нашу думку, у науковому дискурсі не вистачає уніфікованих визначень та систематизації засобів, якими користуються розслідувачі у своїх роботах, так само, як і не вистачає практичного аналізу застосування виокремлених інструментів у сучасних вітчизняних розслідувальних програм.

Формулювання цілей. Мета нашої розвідки – визначити інструменти, які застосовуються у сучасних журналістських розслідуваннях і виокремити серед них ті, які були запозичені із інших жанрів та шляхом проведення моніторингу програм визначити частоту їх використання.

Виклад основного матеріалу. Серед відомих сучасних антикорупційних програм в Україні можна назвати такі: «Схеми: корупція в деталях» (початок виходу в ефір – 2014; спільний проект РадіоСвобода та телеканалу «UA:Перший»; виходить на «UA:Перший» та на «24 Каналі»), «Наші гроші» (вихід в ефір – з 2013 року; виходить на «UA:Перший» та на «24 Каналі»; актуальна назва «Наші гроші з Денисом Бігусом» – прим.

авт.), «Слідство.інфо» (початок виходу – 2012; виходила на «UA:Перший», «Телеканал 24» та на інтернет-телеканалі «Громадське телебачення»; змінили концепцію та з 2018 року знімають повноформатні документальні розслідувальні фільми та текстові розслідування – прим. авт.). Існування великої кількості схожих за тематикою та жанровою специфікою програм призводить до посилення конкуренції між журналістами, а також викликає розгубленість глядача щодо вибору джерела інформації.

Саме тому для того, щоб показати глибину проробленої роботи, підкреслити серйозність і достовірність своїх матеріалів і викликати довіру у своєї аудиторії, журналісти-інвестигейтори використовують широкий спектр відповідних інструментів під час створення матеріалів. Завдяки ним, вважаємо, програми чи друковані матеріали викривального характеру набувають своєї ексклюзивності та становлять інформаційний інтерес для суспільства. Говорячи про винятковість і привабливість для аудиторії журналістських розслідувань, Н. Нікітіна підкреслює: «Цей жанр відрізняється від інших тим, що він використовує різні інструменти в пізнанні істини, в тому числі й найголовніший із них – дослідження фактів, документів, тенденцій, конфліктних ситуацій, вчинків людей тощо» [4].

Критичний аналіз фахової літератури [1; 2; 4; 6; 8] та синтез отриманих даних дав змогу отримати уявлення про засоби інвестигативу, а також зробити висновок, що інструментарій журналістського розслідування можна диференціювати за кількома групами. У першу чергу, інструменти інвестигативу можна розрізнити за способом впливу на аудиторію. Цю класифікацію складають кілька рівнів: візуальний (крупні плани для того, щоб підкреслити емоції героя чи героїні; наявність журналіста та робота ведучого у кадрі; стенд-апи (зокрема, «перемикач» [3]), а також експеримент як різновид демонстрації), вербальний (зменшено-пестливі форми слів, метафори, епітети, вульгаризми та жаргонна лексика, рефрени, фразеологізми, алюзії, тропи), аудіальний (використання музичного супроводу), графічний (використання в якості складової розслідування інфографік, інтерактивних карт, таймлайнів, схем, таблиць; упорядкованих великих масивів даних у вигляді графіків, діаграм, хронік і рейтингів), символічний (використання добре відомих символів для збільшення впливу на глядача, а також вкладання у текст розслідування додаткових прихованих смислів) [2], [5], [6].

Категоризувати інструментарій журналістського розслідувати можна ще за принципом універсальності застосування, а саме – базовий і додатковий (або допоміжний). Одним із найважливіших базових інструментів є генеральне інтерв'ю, без якого матеріал не матиме логічного завершення та достатнього обґрунтування. У підручнику «Пора расследовать!» подається таке визначення цього поняття: «Генеральне інтерв'ю – це відкрита і предметна розмова з головним фігурантом розслідування. Його мета полягає в тому, щоб, з одного боку, на підставі зібраних доказів поставити максимально предметні жорсткі питання фігурантові, з іншого боку – дати йому можливість представити і відстояти свою позицію за кожним пунктом гіпотези розслідування» [5]. У посібнику, підготовленому дослідченими практиками з екологічних розслідувань, щодо цього інструменту зазначається таке: «Генеральне інтерв'ю необхідне не тільки з точки зору дотримання етичних норм; можливо, вам доведеться зовсім інакше розставити акценти в матеріалі, тому що з'ясуються нюанси, про які ви навіть не здогадувалися. <...> Крім того, ви зможете позбутися зайвої роботи, якщо опинитеся на хибному шляху» [2, с. 24]. До того ж за допомогою проведення бесіди з героєм своєї публікації можна значно знизити правові (до прикладу, звинувачення у дифамації) та неправові ризики, отримати довіру аудиторії.

Іншим базовим інструментом є експеримент, визначення якого знаходимо у посібнику з журналістських розслідувань, підготовлених представниками Інституту розвитку регіональної преси та закордонними журналістами: «Експеримент – це штучно створена журналістом ситуація, мета якої перевірити гіпотезу розслідування. <...> Принципи експерименту так само, як і спостереження включають наявність суспільного інтересу, і легітимність мети проведеного експерименту» [6, с. 93]. Експеримент необхідний для того, щоб аргументувати позицію журналіста за допомогою демонстрації. Утім експеримент може створити авторові матеріалу певні проблеми – наприклад, неточність отриманого результату, що є результатом штучності ситуації. Окрім цього, експеримент межує з іншим досить суперечливим інструментом – провокацією.

Останню рекомендують застосовувати лише у тому випадку, якщо жоден інший спосіб документації явища чи процесу неможливий (додатковий інструмент). До того ж, на її використання журналіст має моральне право лише тоді, якщо він

певен у тому, що герой уже відтворював колись те, що збираються перевірити під час проведення провокації [6]. Важливо також пам'ятати, що цей інструмент може нести серйозні правові ризики.

Журналісти-розслідувачі активно використовують інструменти нових медіа у таких формах, як: пошук джерельної бази (пошукові системи, соціальні мережі героїв публікації, архівні сайти), платформи для опублікування своїх матеріалів (Інтернет-версії традиційних ЗМІ, власні блоги, канали обміну аудіовізуальною інформацією на зразок YouTube), спосіб промоції створених робіт (соціальні мережі).

До базових можна віднести інструменти мультимедійності, використання яких в інвестиативних матеріалах спостерігається у таких формах: інфографіки (до прикладу, у випадках, коли треба представити велику кількість статистичних даних у зрозумілішій для глядачів формі), інтерактивних карт (може допомогти глядачеві зрозуміти масштаби явища), відеозаписів (дуже часто використовуються записи з прихованої камери), аудіоматеріалів (може бути представлений телефонний коментар або запис розмови журналіста зі свідками чи учасниками явища, коли немає можливості зробити відеозапис), таймлайнів (цей інструмент допомагає відстежити розвиток події у часі та просторі), фотографій (цей додатковий елемент застосовується у випадках неможливості отримання відеоряду, допомагає глядачу краще зрозуміти сутність розслідування). Додатковою та дуже важливою функцією застосування цих інструментів є інтерактивність, яка забезпечує контакт із аудиторією [6], [2].

Окрему підгрупу додаткових інструментів становлять інструменти візуалізації, що можна вважати окремим специфічним виявом мультимедійності. Big data (структуровані дані великих масивів інформації – прим. авт.) у наш час набагато простіше і візуально привабливіше упорядковувати у вигляді графіків, діаграм, карт, хронік і рейтингів. Але варто пам'ятати, що хоча вищезазначені елементи зустрічаються у деяких виданнях як самостійний матеріал, скоріше за все, вони не зможуть замінити зміст глибинного розслідування.

Допоміжними інструментами можуть бути і такі, що застосовуються у соціологічній науці, серед яких американець Дж. Уллмен називає такі: невиключене спостереження, перепис, опитування [8]. В українській розслідувальній журналістиці найчастіше використовується метод невиключеного спостереження.

Окрім цього, можна стверджувати, що класифікувати інструменти журналістського розслідування можна як такі, що суто притаманні цьому жанру та запозичені з інших жанрів. Наприклад, репортажні деталі, елементи інфотейнменту, засоби новинних форматів – все це може бути складовою інструментарію журналістського розслідування.

Під час моніторингу ми досліджували застосування базового та запозиченого інструментарію журналістського розслідування; аналізували теми розслідувань у випусках програми «Наші гроші з Денисом Бігусом» (24 канал; UA: Перший) та «Гроші» (1+1). Моніторинг охоплює матеріали за квітень-липень 2019 року (перший та останній тижні місяця). Загалом було переглянуто 15 випусків програм. За позначений період у «Наших грошах» було представлено 9 матеріалів, у «Грошах» – 42 матеріали.

Цим моніторингом було передбачено використання кількісного аналізу, увагу було зосереджено на кількості часу, що відводиться на кожен окремий інструмент (серед них такі: засоби комічного, діалогізація, сторітелінг, музичне оформлення, преференційність, тропи, наукові стратегії, конфлікт, бекграунд, експресивний синтаксис, адресні плани, детальні плани, персоналізація, генеральне інтерв'ю, експеримент, провокація, спостереження, нові медіа, мультимедіа, візуалізація). Посекундно фіксувалась демонстрація використання кожного інструменту на екрані (у візуальному ряді або закадровому тексті). Результат кожного інструмента дорівнює сумі зазначеного хронометражу на інструмент у всіх випусках, що поділена на загальний хронометраж усіх випусків. Для отримання відсоткових даних підсумкове значення множили на 100%.

Аналіз частоти використання базових і запозичених інструментів дав змогу виокремити ті, що найчастіше застосовуються розслідувачами. Так, у випусках програми «Наші гроші з Денисом Бігусом» це персоналізація (31,24%), генеральне інтерв'ю (24,06%), мультимедіа (8,48%), візуалізація (7,44%) та спостереження (4,94%). У програмі «Гроші» (1+1) показники найчастіше застосованих журналістами інструментів дещо відрізняються – це генеральне інтерв'ю (18,35%), персоналізація (12,34%), мультимедіа (11,38%), сторітелінг (1,89%) та нові медіа (1,68%).

Тематичний аналіз проводився кількісно. Якщо випуск був повністю присвячений темі, значення дорівнювало 1 балу; якщо тема висвітлена частково, значення дорівнювало 0,5 і, відповідно, якщо

заявлена тема лише побіжно згадувалась, значення набувало показників від 0,1 до 0,4 (залежно від частоти згадувань). Відсоток вираховувався шляхом поділу суми показників кожної теми на кількість випусків обох програм (51) та множення результату на 100%. У процесі аналізу тематичної диференціації жанру виявлені такі показники: політика (20%); економіка (19%); інфраструктура, інше (обидва показники – по 15%); соціальна сфера (11%); окремі особи (10%); судова система, медицина (обидва показники – по 4%) та екологія (2%). Хоча до списку гіпотетичних тем авторка моніторингу включила тему «Культура», в переглянутих випусках вона не була представлена.

Під час моніторингу виявлено кілька позитивних факторів: журналісти обирають актуальні теми для розслідувань, завжди знаходять нові факти або нову подачу вже відомої інформації; з'являються розслідування на соціальні теми, деякі матеріали торкаються екологічної проблематики. Дослідження інструментарію у зазначених випусках вказало на те, що жанр журналістського розслідування наразі активно розвивається, трансформується й адаптується під потреби сучасного глядача.

Утім, незважаючи на позитивні фактори, моніторинг виявив приклади порушень стандартів журналістики та принципів етики, таких як: незбалансоване висвітлення, зразки «джинси», використання некоректної лексики та мови ворожнечі, що може бути фундаментом для подальших наукових розвідок.

Зважаючи на такі недоліки, журналістам варто активніше вивчати досвід своїх колег, підвищувати свій професійний рівень, а саме: зменшити обсяг продюгованих матеріалів з метою створення якіснішого контенту; брати участь у тренінгах щодо професійної етики та коректної термінології для недопущення таких помилок; приділяти більше уваги вивченню та дотриманню стандартів журналістики, завжди пам'ятаючи про баланс думок; продовжити розробляти тему соціальних розслідувань, звертати увагу на недосліджувані теми – спорт, культура, екологія; пам'ятати про особливості жанру і недоречність деяких інструментів.

Висновки. Ми запропонували кілька підходів до класифікації інструментів, що застосовуються в інвестигованих матеріалах: за способом впливу на аудиторію (візуальні, аудіальні, графічні, вербальні, символічні рівні); за універсальністю застосування (базові і додаткові). На основі проаналізованих розвідок ми виокремили базові

інструменти журналістського розслідування, до яких науковці та журналісти-практики відносять такі: генеральне інтерв'ю, експеримент, образний інструментарій, засоби нових медіа, інструменти мультимедійності та візуалізації. До допоміжних ми віднесли спостереження та провокацію.

Найчастіше в інвестиґативних матеріалах застосовуються генеральне інтерв'ю, персоналізація, мультимедіа, візуалізація, спостереження, сторітелінг та нові медіа. Найпопулярнішими темами для розслідувань є політика, економіка,

інфраструктура, соціальна сфера, окремі особи, судова система, медицина, екологія й інше.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у можливості більш детального розгляду окремих аспектів застосування інструментів у контексті діяльності журналістів-розслідувачів, проведенні глибинних інтерв'ю з залученням великої кількості експертів, а також у проведенні експериментальних перевірок ефективності виокремлених інструментів за допомогою метода фокус-групи.

Список літератури:

1. Глушко О. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика. Київ : Арістей, 2006. 144 с.
2. Журналістське розслідування на екологічну тему (практичний посібник). Автори-упорядники: Гопко Г., Листопад О., Малькова Т. Київ : ФОП Савченко М.І., 2008. 56 с.
3. Куляс І. Професійна якість українських теленовін. Моніторинг, частина 3. 2009. Детектор медіа. URL: <https://bit.ly/2VxulBI> (дата звернення 06.09.2019)
4. Нікітіна Н. Специфіка журналістського розслідування: основи жанру й методу. Електронна бібліотека Інституту журналістики. URL: <https://bit.ly/2kmmOyo> (дата звернення 06.09.2019)
5. Пора Расследовать! Пособие для начинающих журналистов-расследователей. 2016. URL: <http://www.roga.press/> (дата звернення 30.11.2019)
6. Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика / Б.Бель, О. Бурмагін, Т. Патора, О. Хоменок. Київ : «Друкарня Бізнесполіграф», 2013. 190 с.
7. Смутко А. Журналісти-розслідувачі про свою роботу: після Майдану розслідування діють. URL: <https://bit.ly/2lVTWNA> (дата звернення: 06.09.2019)
8. Уллмен Дж. Журналистские расследования: современные методы и техника. Москва : Виоланта, 1998. 123 с.

But K. O., Lubchenko Yu. V., THE ELEMENTS OF INSTRUMENTATION OF MODERN INVESTIGATIVE JOURNALISM: CLASSIFICATION AND VIEWS OF EXPERTS

The demand and, accordingly, the supply for high-quality analytical materials, in particular, for investigative journalism, have grown in the Ukrainian media market nowadays. This is evidenced by the considerable number of programs of this genre presented in the Ukrainian media and the multi-component tools which are used by investigators to attract the attention of the audience. In some cases, the desire of journalists to make their materials more interesting to consumers may influence the choice of tools, which, in turn, may impair the quality of the produced material. That is why the purpose of this article is to investigate the components of a modern journalistic investigation toolkit, as well as to analyze process of involvement of tools from other genres in its composition. According to the results of the study, the authors proposed an approach to the classification of tools of journalistic investigation. The main groups were proposed according to several principles: universality of application, way of influence on the audience and by origin (purely genre-specific and borrowed from other genres). In order to test the theoretical findings obtained in practice, the authors investigated the frequency of the usage of certain instruments in the context of modern investigative programs using the monitoring method. The monitoring was based on a quantitative method, focusing on the amount of screen time dedicated to each individual tool. Thus, two popular programs of Ukrainian investigative journalism projects were evaluated: «Money» (1+1 channel), «Our Money» (Channel 24, UA: First). For a deeper understanding of the reason for using a particular tool, thematic indicators were also included in the list of codes. The monitoring highlighted the most commonly used tools by investigators and analyzed trends in topic selection, as well as noted some of the positive and negative characteristics in these programs. In addition, a short list of recommendations for investigative journalists and editors of investigative programs has been created to improve the quality of these information products.

Key words: instrument, journalistic investigations, investigative, genre, monitoring.